

PROBLEMY ROZBROJENIA W L. 1919-1939 — SPRAWOZDANIE
Z KONFERENCJI NAUKOWEJ

Problem rozbrojenia, jako jeden z głównych elementów pokoju i ładu międzynarodowego, wzbudzał zawsze zainteresowanie badaczy i historyków. Dlatego też dzieje wielostronnych wysiłków podejmowanych w celu redukcji, ograniczenia lub kontroli zbrojeń, a także historyczne aspekty kształtowania się idei rozbrojenia, były i są przedmiotem wielu opracowań, artykułów i książek. Nie wyczerpują one wszakże problematyki rozbrojenia, głównie ze względu na jej wielowarstwowość.

Również w piśmiennictwie polskim, mimo pewnych osiągnięć i godnych uwagi pozycji, problematyka ta nie znalazła dostatecznego odzwierciedlenia. Stąd badania nad tą kwestią, a zwłaszcza nad różnymi jej aspektami, wymagają w Polsce intensyfikacji i bardziej kompleksowych ujęć. Dlatego też ważne są wszelkie inicjatywy w tym zakresie, organizowane konferencje oraz sympozja, poświęcone tematowi rozbrojenia. Umożliwiają one nie tylko wymianę doświadczeń badawczych, ale również odświeżają mało znane dotychczas aspekty kwestii rozbrojenia i bezpieczeństwa.

Jedno z takich spotkań zostało zorganizowane w listopadzie 1983 r. przez łódzki ośrodek uniwersytecki, który w latach siedemdziesiątych zaczął specjalizować się w badaniach nad kwestią rozbrojenia w okresie międzywojennym. Istniejący przy Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego Zespół Badań nad Pokojem stara się podejmować różne inicjatywy zmierzające do głębszego rozpoznania problematyki rozbrojeniowej oraz rozwinięcia badań w tej dziedzinie.

W dwudniowych obradach (23-24 listopada 1983 r.), toczących się pod hasłem „Problemy rozbrojenia 1919-1939”, uczestniczyli specjaliści ze środowiska łódzkiego oraz przedstawiciele uniwersytetów oraz instytutów naukowo-badawczych z kraju i z zagranicy (m. in. z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Uniwersytetu im. M. Kopernika, Instytutu Zachodniego, Instytutu Międzynarodowego Ruchu Robotniczego Akademii Nauk ZSRR, Uniwersytetu w Nantes).

Podstawą merytoryczną obrad było 14 referatów, przy czym referenci ograniczyli się w zasadzie do przedstawienia najważniejszych tez swoich opracowań, w większości bowiem referaty zostały wcześniej wydrukowane w specjalnie przygotowanej na konferencję publikacji, wydanej w ramach serii *Acta Universitatis Lodzensis*. Fakt ten wpłynął niewątpliwie korzystnie na przebieg obrad, pozwalając na rozwinięcie bardzo żywej i wszechstronnej dyskusji.

Wprowadzenia do dyskusji dokonał doc. dr hab. W. Michowicz (IH UE), przedstawiając stan badań w Polsce nad problemem rozbrojenia (w latach 1919-1939). Autor omówił dorobek polskiej historiografii w kontekście osiągnięć badaczy obcych podkreślając, że kwestie bezpieczeństwa i rozbrojenia znalazły znacznie szersze odbicie w literaturze zagranicznej niż polskiej. Miernikiem opóźnienia polskich badań nad problemem rozbrojenia jest — zdaniem referenta — brak w polskim piśmiennictwie rzetelnej, naukowej monografii traktującej całościowo o tym zagadnieniu. Dotychczas wybrane tylko kwestie, związane z rozbrojeniem, zainteresowały badaczy. Były to m. in. niektóre aspekty działalności polskiej dyplomacji podczas konferencji rozbrojeniowej w Moskwie (1922 r.), komisji przygotowawczej do konferencji rozbrojeniowej i samej konferencji rozbrojeniowej w Genewie, a także ogólne kierunki aktywności dyplomacji radzieckiej w przedmiocie rozbrojenia, działań niemieckich i francuskich.

W. Michowicz wysunął postulat zintensyfikowania badań nad miejscem, jakie w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej odgrywały problemy rozbrojenia. Przedmiotem prac powinny stać się także techniczno-wojskowe aspekty rozbrojenia w kategoriach broni lądowych, morskich i powietrznych. Jego zdaniem, należałoby też prowadzić równoległe studia nad wyjaśnieniem stanowiska mocarstw wobec problemów redukcji, ograniczenia zbrojeń, rozbrojenia powszechnego.

Pierwszy referat wygłosił prof. H. Batowski (UJ), który zajął się klauzulami rozbrojeniowymi w traktatach pokojowych z lat 1913-1919. Wychodząc od traktatów, zamykających dwie wojny bałkańskie (1912-1913), autor przedstawił kolejne propozycje dotyczące częściowego rozbrojenia czy ograniczenia zbrojeń. Uwagę skupił na okresie 1918-1919, kiedy to wszelkie plany rozbrojeniowe bliskie były realizacji. Szczególnie konferencja wersalska podniosła sprawy bezpieczeństwa i rozbrojenia, konkretyzując w ten sposób m. in. cele i dążenia amerykańskiego prezydenta W. Wilsona, apelującego o rozbrojenie powszechne.

Z kolei doc. dr hab. S. Sierpowski (UAM) na wstępie swoich rozważań, dotyczących politycznych aspektów rozbrojenia (1919-1925), zauważył, że centralną płaszczyzną rozbrojenia jest właśnie sfera polityczna. Stąd wypływa owe *iunctim* między rozbrojeniem a bezpieczeństwem, określonym przez stan rozwoju stosunków międzynarodowych. Dobrym tego przykładem były rozważania, jakie toczono na temat rozbrojenia podczas konferencji wersalskiej; Francja zwłaszcza dowodziła, że rozbrojenie pozostaje w prostym stosunku do „sumy” bezpieczeństwa. Działania Ligi Narodów, będącej — zdaniem referenta — organizacją najbardziej predystynowaną do postawienia problemu rozbrojeniowego w skali globalnej, znalazły należne miejsce w rozważaniach S. Sierpowskiego. Autor konkludował jednak, że mimo wielkiego zainteresowania Ligi dla kwestii rozbrojenia, stworzono jedynie podstawy dalszej dyskusji na ten temat. Coraz wyraźniej bowiem przewagę zdobywała teza, że wstępem do prac rozbrojeniowych winno być sprecyzowanie gwarancji pokoju i bezpieczeństwa.

Wiele uwagi poświęcił mówca udziałowi Stanów Zjednoczonych w pracach rozbrojeniowych, określając tę aktywność mianem „amerykańskiej dywersji”. Podkreślił w ten sposób specyfikę działań amerykańskich, zdominowanych poczuciem wagi własnych interesów. W ostatniej części swego referatu S. Sierpowski skoncentrował się na pojęciu „bezpieczeństwa zbiorowego”, które od 1922 r. stało się punktem centralnym całej problematyki rozbrojeniowej. W takim aspekcie omówił protokoły genewskie (1924 r.), które miały być punktem wyjścia do dalszych przedsięwzięć rozbrojeniowych, a w sumie okazały się nierealne.

Niejako u podstaw kształtujących się w okresie międzywojennym koncepcji rozbrojenia oraz ich praktycznej realizacji leżały poglądy i dążenia prezydenta Stanów Zjednoczonych W. Wilsona. Wilsonowska idea bezpieczeństwa i rozbrojenia stała się tematem kolejnego referatu sympozjum, przedstawionego przez dr J. Kłwierską (Instytut Zachodni). Autorka odrzuciła dość popularną tezę o wilsonowskim idealizmie w pojmowaniu stosunków międzynarodowych i wynikające stąd dążenie do stworzenia i zabezpieczenia ładu międzynarodowego. Starła się ona wykazać, że pod pięknie i wzniosłe brzmiącymi hasłami o nowym układzie stosunków międzynarodowych, opartym na powszechnym pokoju, rozbrojeniu i sprawiedliwości, kryły się najczęściej partykularne interesy amerykańskie. W takim kontekście należałoby rozpatrywać inicjatywy pokojowe i rozbrojeniowe, z jakimi występował Wilson w okresie I wojny światowej. Odnosiło się to nie tylko do słynnych 14 punktów, ale także do wcześniejszych propozycji prezydenta Stanów Zjednoczo-

nych, będących w sumie zarysem struktury przyszłych stosunków międzynarodowych i ładu powszechnego, ograniczeniem lub nawet likwidacją zbrojeń.

Praktyczną realizację dążeń Wilsona miała przynieść konferencja wersalska. Na ile spełniły się zamierzenia prezydenta USA, autorka wykazała m. in. na przykładzie kwestii rozbrojenia; w wyniku ostatecznych ustaleń, rozbrojenie miało dotyczyć tylko państw pokonanych, a wilsonowska idea rozbrojenia powszechnego miała stać się sprawą dalekiej przyszłości.

Dość szczególny problem, acz ze wszech miar interesujący, zawarł w swoim wystąpieniu prof. J. Gilas (UMK): zagadnienie reglamentacji handlu i produkcji broni, amunicji i materiału wojennego w organach Ligi Narodów. Autor podkreślił, że referowany przezeń problem stanowił — obok konferencji rozbrojeniowej 1932 r. — zasadniczą formę aktywności Ligi Narodów na polu rozbrojenia. Kwestia ograniczenia handlu bronią i amunicją znalazła się w pakcie Ligi Narodów (pkt. 8), gdzie w odpowiednich fragmentach stwierdzano konieczność podjęcia wysiłków na rzecz reglamentacji militariów. Instytucjonalnie sprawa ta kontrolowana była przez Radę Ligi Narodów. Działania genewskiej organizacji szły w kierunku ustanowienia konwencji dotyczącej kontroli międzynarodowego handlu bronią. W tym celu odbyła się konferencja w Genewie w 1925 r., a na sesjach Zgromadzenia Ligi Narodów często tę myśl stawiano. Zawartą w czerwcu 1925 r. konwencję w sprawie handlu bronią — zdaniem J. Gilasa — należy uznać za główne osiągnięcie Ligi Narodów w dziedzinie reglamentacji handlu bronią. Szczegółowe i fachowe omówienie ustaleń konwencji zawarł J. Gilas w dalszej części swego wywodu.

Oddziaływanie czynnika pozarządowego i opinii społecznej na stosunki międzynarodowe, w tym na wszelkie działania zbrojeniowe — to fakt, który ze wszech miar zasługuje na baczną uwagę. Szczególną aktywność na tej płaszczyźnie wykazywały zawsze ruchy pacyfistyczne. Działalność europejskich organizacji pacyfistycznych na rzecz rozbrojenia i pokoju w okresie międzywojennym omówił w swoim referacie prof. K. Fiedor (UBB). Pokrótce scharakteryzował dzieje ruchów pacyfistycznych, wychodząc od czasów średniowiecznych. K. Fiedor wyróżnił po 1918 r. trzy orientacje w ruchu pacyfistycznym: konserwatywną (dążącą do utrzymania *status quo* w Europie), liberalno-demokratyczno-katolicką (pojednanie między narodami i bezkonfliktowy świat dla ogólnoludzkich korzyści humanitarnych) i radykalną (mobilizacja przeciwko zbrojeniom i dyktaturze faszystowskiej). Bardzo wyczerpująco scharakteryzował europejskie stowarzyszenia pacyfistyczne, szczególnie nacisk kładąc na organizacje działające na terenie Niemiec, a także stowarzyszenia międzynarodowe.

Doc. P. Stawecki (WIH) przedstawił stanowisko polskiego Sztabu Generalnego (SG) wobec problemu rozbrojenia w latach 1921-1934. Mówca podkreślił, że w polskiej literaturze problem ten nie znalazł dotychczas odbicia. Najogólniej można stwierdzić, że polski Sztab Generalny był nastawiony bardzo sceptycznie wobec kwestii rozbrojenia. Polska nie chciała przyjmować zobowiązań w zakresie ograniczenia zbrojeń, nie posiadając gwarancji bezpieczeństwa granicy wschodniej i zachodniej. Dlatego też działania polskie szły w kierunku jedynie ograniczenia form prowadzenia wojny, czy też wysyłania memoriałów do Rady Ligi Narodów w kwestii zbrojeń, Polacy wysuwali także postulaty w sprawie stref zdemilitaryzowanych. Sceptycyzm SG wobec rozbrojenia utrzymał się także w okresie działania komisji przygotowawczej i samej konferencji rozbrojeniowej. Natomiast — zdaniem mówcy — bardziej optymistyczne stanowisko wobec rozbrojenia prezen-

towało polskie MSZ, co niewątpliwie kontrastowało z opiniami Sztabu Generalnego.

Taktyka dyplomacji francuskiej na konferencji rozbrojeniowej w Genewie — to temat kolejnego referatu, przygotowanego przez dra A. M. Brzezińskiego (UŁ). Autor potraktował bardzo szeroko stanowisko Paryża wobec kwestii rozbrojeniowej; od 1919 r. Francuzi głosili tezę, że redukcja zbrojeń powinna być proporcjonalna do osiągniętego stopnia bezpieczeństwa. To określało ich politykę i taktykę zarówno w okresie działania komisji przygotowawczej, jak i samej konferencji w Genewie, wywołując sprzeczności między Francją a Wielką Brytanią. Ową taktykę autor referatu określił jako „ofensywną”; jej wyrazem był przedstawiony w Genewie „plan Tardieu”, zakładający wzmocnienie Ligi Narodów (międzynarodowe siły zbrojne dla zapobieżenia wojnie w dyspozycji Ligi). Wycofanie się Niemiec hitlerowskich z konferencji rozbrojeniowej oznaczało — zdaniem A. Brzezińskiego — nie tylko fiasko tego forum, ale również niepowodzenie taktyki francuskiej w Genewie.

W drugim dniu obrad przedstawił swój referat prof. Y.-H. Nouailhat (Uniwersytet w Nantes), mówiąc na temat stanowiska Kanady wobec problemu rozbrojenia. Kanada, posiadając dobre stosunki sąsiedzkie i niewielkie uzbrojenie, nie była zbyt zainteresowana kwestiami rozbrojeniowymi; jej stanowisko w tych sprawach określić można jako ostrożne. Niemniej jednak Kanada wzięła udział w konferencji rozbrojeniowej, a jej delegacja została starannie i fachowo do tych obrad przygotowana. Nie mając jednak własnego programu, Kanada popierała to, co w innych planach wydawało się najbardziej konstruktywne i konkretne. Jej własna inicjatywa sprowadzała się do postulatu zniesienia obowiązkowej służby wojskowej w poszczególnych państwach.

Mówiąc o drugiej londyńskiej konferencji morskiej 1935 - 1936 mgr W. Rojek (UJ) szczególnie zaakcentował rolę Stanów Zjednoczonych, zainteresowanych przebiegiem i osiągnięciami tego spotkania. Było to wynikiem poczucia zagrożenia ze strony Japonii, której działania na Dalekim Wschodzie kolidowały z amerykańskimi interesami; mówca zrelacjonował przebieg konferencji w Londynie oraz ocenił charakter negocjacji i przyjętych tam ustaleń.

Natomiast dr B. Rakowski (UŁ) rozpoczął swoje rozważania na temat problemu rozbrojenia i idei dyktoriau mocarstw europejskich od próby zobrazowania założeń „koncertu mocarstw”. Podkreślił, że podejmowane były wysiłki na rzecz nadania kontaktom mocarstw charakteru instytucjonalnego. Z drugiej strony pojawiły się głosy, które przyczynę niedojścia do skutku „koncertu mocarstw” upatrywały w istnieniu otwartych negocjacji. Zdaniem autora, kwestia rozbrojenia była jednym z istotnych problemów rozbijających ideę dyktoriau mocarstw europejskich.

Mówiąc o roli armii lądowej i brytyjskich postulatach rozbrojenia lądowego w latach 1919 - 1939 dr A. Harasimowicz (UŁ) postawił dość odważną tezę, według której rząd brytyjski pojmował rozbrojenie szczerze, praktycznie i nielogicznie. Szczerze dlatego, że Anglia wojny nie chciała ani jej nie planowała i w znacznym stopniu się rozbroiła; praktycznie dlatego, że postępy rozbrojenia wiązała z wymogami własnego bezpieczeństwa i osłabienia siły agresji innych armii; nielogicznie zaś dlatego, że sama przyznając potrzebę gwarancji dla rozbierających się, konsekwentnie ich unikała, podnosząc ponadto potrzebę rewizji Traktatu Wersalskiego, którego efektem było rozbrojenie Niemiec i który dla wielu państw Europy stanowił część gwarancyjnego systemu bezpieczeństwa. Jak to wyglądało w działaniach

brytyjskiej polityki wojskowej w latach 1919 - 1939 przedstawił A. Harasimowicz w dalszej części swego wywodu.

Ostatni referat sesji, przedstawiony przez mgra W. Waszczykowskiego (UŁ) dotyczył dyplomacji Stanów Zjednoczonych wobec światowej konferencji rozbrojeniowej w latach 1932 - 1933. Mówca podkreślił, że wysiłki dyplomacji amerykańskiej na rzecz rozbrojenia należy rozpatrywać jako element taktyki politycznej, a nie strategii. Rozbrojenie interesowało Stany Zjednoczone na tyle, na ile poprzez zmniejszenie wydatków w budżetach państw na zbrojenie zwiększały się możliwości płatnicze amerykańskich dłużników. Z kolei autor zobrazował działania i programy delegacji amerykańskiej w Genewie, sprowadzające się właściwie do lansowania rozbrojenia jakościowego, później popierania francuskiego punktu widzenia (bezpieczeństwo warunkiem rozbrojenia). Wewnętrzne sprawy gospodarcze zadecydowały jednak, że Amerykanie odgrywali podczas konferencji właściwie rolę mediatora, nie angażując się w bezpośrednie współdziałanie z państwami europejskimi.

Dla ścisłości należy dodać, że w planie sesji łódzkiej był jeszcze jeden referat przygotowany przez prof. W. M. Chajmmana (IHMR AN ZSRR) na temat radzieckich projektów konwencji o powszechnym, całkowitym i natychmiastowym rozbrojeniu w Komisji Przygotowawczej. Autor wprawdzie nie uczestniczył w sesji, jednak jego opracowanie znalazło się w wydanej publikacji. Zawarł w nim omówienie radzieckich projektów konwencji, a także przedstawił działania delegacji ZSRR w Komisji Przygotowawczej podkreślając, że popierała ona najbardziej radykalne wnioski w sprawie ograniczenia zbrojeń.

W dyskusji nad referatami poruszono wiele problemów istotnych dla omawianego tematu. Zresztą dotyczyły one nie tylko spraw rozbrojenia, ale także szeroko pojmowanych stosunków międzypaństwowych okresu 1919 - 1939. Padały głosy o konieczności globalnego spoglądania na kwestie rozbrojenia, dostrzegania różnych jego aspektów (S. Sierpowski, A. Brzeziński). Potęguje to wprawdzie trudności badawcze (A. Brzeziński), jednakże stanowi warunek właściwego przedstawiania problematyki. Dla niektórych samo pojęcie rozbrojenia wymaga bliższego i dokładnego sprecyzowania (A. Harasimowicz), Akcentowano problem niemiecki, jako kluczowy, polityczny aspekt rozbrojenia (S. Sierpowski, B. Rakowski). W nawiązaniu do wystąpienia K. Fiedora, zastanawiano się nad zasięgiem i charakterem wpływów ruchów pacyfistycznych (S. Sierpowski). W przypadku Francji liczne petycje pacyfistyczne i apele różnych organizacji przynosiły nędzne rezultaty lub nie odnosiły żadnego skutku (Y.-H. Nouailhat). W uzupełnieniu M. Cygański przedstawił działalność pacyfistów polskich. Natomiast W. Michowicz podał w wątpliwość twierdzenie o pacyfizmie komunistów. W kontekście referatu P. Staweckiego pojawił się problem tzw. wojny przewencyjnej. W dyskusji oceniono ją jako jedynie akcję propagandową (S. Sierpowski), a także uznano za faktycznie planowaną (M. Zgórnjak), ale w Prusach Wschodnich (P. Stawecki). Dyskutowano także nad osiągnięciami rozbrojeniowymi, szczególnie w aspekcie niektórych ustaleń prawnych, które z okresu międzywojennego przetrwały do naszych czasów (W. Michowicz).

W podsumowaniu dwudniowych obrad prof. M. Zgórnjak uznał spotkanie za wielce wartościowe i owocne. Z pewnością przyczyni się ono do wypuklenia znaczenia problematyki rozbrojeniowej w badaniach historycznych, prawnych, a nawet psychologicznych, tym bardziej że aktualność omawianych kwestii nie podlega dyskusji.

Symposium, wykazując złożoność omawianego problemu i jego niedostateczne jeszcze poznanie, dostarczyło bogatego materiału do przemyśleń, wielu ustaleń metodologicznych, dało cenną konfrontację poglądów. Tym samym odniosło sukces naukowy.

Jadwiga Kiwerska

45-ROZNIKA WYDARZEN ROKU 1938: ANEKSJI AUSTRII I KRYZYSU MONACHIJSKIEGO

W dniach 7 i 8 grudnia 1983 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie odbyła się sesja naukowa poświęcona dramatycznym wydarzeniom 1938 r., ostatniego roku pokoju w Europie. W spotkaniu udział wzięli badacze z ośrodków krajowych i zagranicznych, m. in. z Austrii, Czechosłowacji, Związku Radzieckiego i Węgier.

Obrazy otworzył dyrektor Instytutu Historii UJ prof. A. Podraza, po czym głos zabrał główny inicjator sesji — prof. Henryk Batowski.

W pierwszym dniu sesji, w toku obrad przed- i popołudniowych, wygłoszono siedem referatów. Pierwszy wystąpił prof. M. Zgórnjak z tekstem dotyczącym polskiej polityki zagranicznej w 1938 r. Swoje wywody rozpoczął od scharakteryzowania sytuacji militarnej w Europie u progu 1938 r., nakreślił program zbrojeń niemieckich i mocarstw zachodnich. Na tym tle ukazał wojskowe możliwości II Rzeczypospolitej i działania dyplomacji polskiej, zwłaszcza w okresie *Anschlussu* Austrii. Drugi referat wygłosił prof. J. Buszko (*Prasa polska wobec sprawy aneksji Austrii przez Niemcy hitlerowskie*), przedstawiając stanowiska różnych sił i ugrupowań społecznych w Polsce wobec agresywnych poczynań III Rzeszy. Szczegółowo omówił poglądy obozu rządzącego na politykę austriacką Hitlera, obficie okraszając je cytatami z prasy sanacyjnej. Więcej miejsca poświęcił też stanowisku partii opozycyjnych — Stronnictwa Narodowego, PPS i partii chłopskich. Z referatu niezbicie wynikało, że *Anschluss* Austrii w ocenie dyplomacji polskiej nie stanowił bezpośredniego zagrożenia dla suwerenności państwowej, minister J. Beck liczył się z zahamowaniem ekspansji niemieckiej po wchłonięciu przez Rzeszę Austrii lub ukierunkowaniem jej na południowy wschód.

Kolejny referent, doc. dr hab. J. Kozeński (*Kwestia austriacka w 1938 r.*) skoncentrował swą uwagę w zasadzie na „historycznym” przeglądzie dążeń zjednoczeniowych w Rzeszy i w Austrii szczególnie analizując próby połączenia się obu państw po I wojnie światowej. Po przedstawieniu tych zagadnień, autor przeszedł do omówienia polityki Hitlera wobec Austrii po objęciu przezeń władzy w Niemczech.

W popołudniowej części sesji z referatami wystąpili prof. J. Chlebowczyk (*Problem Zaolzia w 1938 r.*), dr E. Orlof (*Kwestia słowacka w 1938 r.*) oraz goście zagraniczni. Doc. W. Peša z Brna zaprezentował poglądy historyków czeskich na sprawę kryzysu sudeckiego i układu monachijskiego, prof. S. J. Prasolow z Moskwy scharakteryzował działalność dyplomacji radzieckiej w tym okresie, dr A. Suppan z Wiednia przedstawił osiągnięcia najnowszej historiografii austriackiej obejmującej kwestie *Anschlussu* republiki i kryzysu monachijskiego.